

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 21

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 21

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2019

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Wolfgang Hock

Untersuchungen zu Daukšas Postille – IV. *Zur Textkonstitution* o 9

Birutė Triškaitė

Milkų šeima XVII–XVIII a. Prūsijos Lietuvoje: genealogijos rekonstrukcija o 73

Kotryna Rekašiūtė

Heinrichas Theodoras von Schönas: ryšiai su masonais o 127

Birutė Kabašinskaitė

Katekizmo pokyčiai XVIII–XIX a. pradžios lietuviškoje kalvinistų raštijoje o 147

Roma Bončkutė

Simono Daukanto *Būdo* recepcija Maironio *Apsakymuose apie Lietuvos praeigą* (1891) o 165

Giedrius Subačius

Pirmosios Simono Daukanto knygos *Prasma lotynų kalbos* (1837)

raidės <I-, J->, <i-, j-> ir jų rinkėjai o 193

Jurgita Venckienė

Hektografinis *Trumpas lietuviškos gramatikos konspektas* –

nežinota XIX a. pabaigos gramatika o 209

Daina Urbonaitė, Loreta Vaicekauskienė

Gimtoji kalba mokykloje: Vakarų Europos švietimo paradigimų istorija

su šiandieninės Lietuvos prieskoniu o 233

Ramunė Čičirkaitė

Ar žodžio galo balsių ilgumą lemia kalbų kontaktai? Praeities mįslė

iš kelių kartų įvairiakalbių vilniečių perspektyvos (trukmės aspektas) o 255

Publikacijos (Publications)

Ona Aleknavičienė

Henriko Lyzijaus laišakai (1718, 1722) Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I

dėl Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaro o 283

Recenzijos (Reviews)

Reda Griškaitė

Recenzuojama: Aurelijus Gieda, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, 2017 o 311

Vilma Žaltauskaitė

Recenzuojama: Reda Griškaitė, *Nuo botanikos iki istorijos: Paluknio dvaro literatė Aleksandra Volfgangaitė. Aleksandra Tekla Sofja Wolfgang, 1805–1861. Bibliotheca Archivi Lithuanici* 10, 2016 o 331

Paweł Brudzyński

Recenzuojama: *Samuelio Boguslavo Chylinskio Biblija: NOVUM TESTAMENTUM Domini Nostri Jefu CHristi Lithvanicâ Lingvâ donatum* o 339

Dalia Dilytė

Recenzuojama: Mikas Vaicekuskas (sud., par.), Daiva Krištopaitienė (par.), Kristijonas Donelaitis, *Raštai 2. Poetiniai tekstai. Metų eilutės ir žodžių junginiai, Metų fragmentas, Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą, pasakėčios, eilėraščiai, kiti eiliavimai*, Dokumentiniai ir kritiniai leidimai, vertimai, 2019 o 347

Dalia Satkauskytė

Recenzuojama: Arūnas Streikus, *Minties kolektyvizacija: cenzūra sovietų Lietuvoje*, 2018 o 353

Ruth Leiserowitz

Rezension von: Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė (Hrsg.), *Chronik der Schule zu Nidden*, 2013; Gitanas Nausėda, Vilija Gerulaitienė (sud.), *Nidos mokyklos kronika*, 2016 o 361

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Gytis Vaškelis

In memoriam Petruui, Petruui Kalibatui (1948–2019) o 371

Birutė Kabašinskaitė

Vilniaus universitetas

Katekizmo pokyčiai XVIII–XIX a. pradžios lietuviškoje kalvinistų raštijoje

1. XVI–XVII a. kalvinistų lietuviška raštija, įsijungusi į vidurinio, Kėdainių krašto, rašomosios kalbos varianto formavimą Lietuvoje, buvo labai turtinga. Tiesa, ji buvo išimtinai religinio pobūdžio, beveik vien verstinė – Merkelio Petkevičiaus katekizmas su giesmynėliu (1598; toliau – PK), vadinamoji *Morkūno postilė* (1600), svarbiausių bažnytinių knygų rinkinys *Knyga nobažnystės* (du leidimai: 1653 ir 1684; toliau – KN), 1680 metų katekizmas-elementorius, Boguslavo Chylinskio Biblijos vertimas (1666). Šveicariškosios reformacijos sekėjams Lietuvoje svarbiausia buvo įtvirtinti savos konfesijos tiesas, tai buvo daroma lenkų kalba, aukštesniųjų visuomenės sluoksnių sąmoningai pasirinkta sava, pagrindine kalba. Tekstai lietuvių kalba radosi kiek vėliau, jie buvo skirti vien „ludowi pospolitemu“ (PK II).

Dainora Pociūtė pastebėjo, kad visai bažnytinės oficialiosios literatūros istorijai būdingas tekstų perimamumas¹. Šis bruožas savitas ir lietuviškajai kalvinistų raštijai, ypač jų katekizmams. Įsigilinus į Pociūtės atliktus XVI–XVII a. katekizmų istorijos tyrimus² matyti, jog buvo „auginamas“ vis tas pat tekstas – Petkevičiaus katekizmas: jis buvo pildomas, šiek tiek koreguojamas, redaguojamas. Šitaip XVII a. radosi ne nauji lietuviški katekizmai, o naujos redakcijos: kaip 1653 m. KN dalis – *Katechizmas aba trumpas Pamokslas* ir juo besiremiantis 1680 m. *Pradzia pamoksla* [...] *Katechizmas maziarnis* (toliau – PP)³. Griebtis versti visiškai naujus katechetinius tekstus lietuvių kalvinistų neskaitino ne tik perimamumo mados, bet ir tai, jog LDK bei Lenkijoje labai išpopuliarėjo vieno tipo lenkiškas katekizmas, tyrėjų sąlygiškai vadinamas „Kas tu esi?“ („Coś ty jest?“)⁴ pavadinimu. Istorikė, katekizmų tyrėja Margarita Korzo mano⁵, jog jo ištakos – čekų brolių katekizmai, prasidėję tokiu pat klausimu⁶. Jie veikė ir vokiečių protestantus – panašų (taip pat labai populiary) katekizmą parengė ir Johannes Brenzas.

1 Pociūtė 2004, XLV.

2 Pociūtė 1995, 34–37; Pociūtė 2001, XLV–XLVI; Pociūtė 2008, 342–345; Pociūtė 2017, 121–124.

3 Su nedideliais rašybos skirtumais ir atsiskius vienos naujos maldos PP buvo

perimtas į antrąjį KN leidimą 1684? Žr. Jakulis 1971.

4 Toks buvo jo pradžios klausimas.

5 Žr. Korzo 2007; Korzo 2013.

6 Luko Prahiečio *Otázky dětinské* buvo parengti XVI a. pradžioje.

Tiesa, lenkiškojoje kalvinistų raštijoje (vokiečių, prancūzų protestantų pavyzdžiu) formavosi dviejų katekizmų – didžiojo (skirto labiau išsilavinusiems) ir mažojo (skirto vaikams ar menkesnio išsilavinimo žmonėms) – tradicija. Mažasis (trumpasis) katekizmas – tai jau aptartas „Kas tu esi?“ tipo veikalas. Didžiaisiais, plačiaisiais katekizmais lenkų raštijoje iš pradžių vadinti gana įvairūs katekizmai (Oekolampado katekizmo vertimai ir kt.⁷), tačiau vėliau nusistovėjo tradicija didžiuoju katekizmu vadinti Heidelbergo katekizmo, įtakingiausio kalvinistų veikalo, vertimą. Lietuviško didžiojo katekizmo tradicijos nebuvo – turint galvoje, kad lietuviški kalvinistų tekstai buvo skirti ne aukštuomenei, tai visiškai suprantama⁸.

Korzo⁹ išskiria keletą lenkiškų „Kas tu esi?“ tipo katekizmų redakcijų. Įtakingiausia – vadinamojo *Vilniaus katekizmo* redakcija¹⁰ (nuo 1581 m. išėjo ne vienas leidimas), ją rėmėsi ir lietuviškasis PK. XVII a. lietuviški variantai, kaip pastebėjo Pociūtė, buvo pertaisomi remiantis naujesne lenkiška redakcija¹¹, kurią galima įvardyti *Katechizm chrześcijański* pavadinimu¹².

1.1. XVIII a. dėl istorinių aplinkybių¹³ kalvinistų raštija LDK ir Lenkijoje labai sumenko. Ji nebegalėjo laisvai vystytis, labai sumažėjo leidyba¹⁴. Į Karaliaučių perkėlus LDK kalvinistų spausdinimą, „Kas tu esi?“ tipo katekizmai nebeplėsti, jie labai suvienodėjo ir tapo pagrindu daugeliui to meto lenkiškų elementorių bei katekizmų vaikams¹⁵.

XVIII a. nebuvo išleistas nė vienas lietuviškas kalvinistų katekizmas, tebuvo plečiamos ir perleidžiamos KN giesmyno su maldynu bei postilės dalys: prie KN perleidinio *Kancionolo* (1781; toliau – *Kanc*) lenkiškų XVIII a. maldynų pavyzdžiu pridėtas skyrelis „SUMMA Arba Dažales prakilniaufios Pamokfla ir Nobažniftes Krikfz-

7 Žr. Korzo 2011.

8 Heidelbergo katekizmas į lietuvių kalbą tebuvo išverstas XIX a. pabaigoje.

9 Korzo 2007, 189tt.

10 *Katechizm albo krotkie w iedno mieysce zebrane wiary i powinności Krześcijańskiey*. Katekizmai dažnai buvo sudaromi klausimų ir atsakymų forma, vadinamajame *Vilniaus katekizme* buvo maždaug 23 klausimai ir atsakymai, skirtinguose leidimuose jų skaičius įvairavo.

11 Pociūtė 2007.

12 *Katechizm chrześcijański Zborów Wielkiego Księstwa Litewskiego* (išleistas Liubče; pirmieji egzemplioriai be datų; kaip rašo Korzo 2007, 193, datuotinas 1618–1637 ar 1646). Tai buvo 32 klausimų ir atsakymų veikalas; dažnai būdavo pridėtas priedas apie Šventąją Vakarienę (Korzo manymu [2007, 196], jis galėjo būti perimtas iš Andrzejaus Węgierskio 1646 m. knygoje *Kaznodzieja domowy* [Gdańsk: A. Hünefeld] įdėto skyriaus „Summala“).

13 Nuo XVII a. pabaigos Lietuvos ir Lenkijos valstybė ėmė visokeriopai varžyti nekatalikų religinį gyvenimą, išaugo visuomenės nepakantumas kitatikiams (Lukšaitė 2003, 126–133).

14 Lukšaitė 2003, 136t.

15 Korzo (2007, 197) mini kelis veikalus: *Elementarz albo początek nauki dla dzieciak* [...], D. Zankier, Królewiec 1710; *Katechizm mnieyszy, z Summulą o Świętey wieczerzy Pańskiey* [...], J. F. Driest, Królewiec 1760. LMAVB saugomas *Katechizm mnieyszy z Sumulą o świętey wieczerzy Pańskiey; także sto krótkich sentencyi z Pisma świętego, o Wiersze y Pobožności zebranych y przyłączo-nych, z modlitewkami y piosnkami małym dziatkom służącemi*. W Królewcu Pruskim drukował G. L. Hartung, 1778 (LMAVB: XVIII/1514) taip pat paremia minėto tipo katekizmų tradiciją.

czionifzkos“ (*Kanc* 244–251), kur pateiktos pagrindinės maldos (įprastai pateikiamos katekizme). Tiesa, dalis reformatų tekstų funkcionavo rankraščiais. Tą liudija Zinkevičiaus tirti išlikę rankraštiniai kalvinistų tekstai – pamokslai bei giesmės¹⁶, kurių rinkinys priklausė Juozui Tumeliui¹⁷. Jie, beje, buvo su ryškiomis rytų aukštaičių Biržų krašto šnektų ypatybėmis ar net visiškai rytietiški. Galima manyti, kad šitaip prasikišo rankraščių rengėjų gimtoji šnektą, be to, tai netiesiogiai liudijo, kad Lietuvos kalvinistams Biržai tapo reikšmingu religiniu centru. Tarp išlikusių rankraščių katekizmas neminėtas.

1.2. XIX a. pradžioje, šio tokio Lietuvos kitatikių atsigavimo laikais, buvo išleistas reformatų kunigo Mykolo Cerausko¹⁸ parengtas *Seanas Katechizmas* (1803; toliau – *SK*). Mūsų bibliografai (*LB* 72) pastebėjo, kad *SK* parengtas naudojantis 1680 metų katekizmu-elementoriumi *PP*, kuris išleistas Liudvikos Karolinos Radvilaitės lėšomis ir rūpesčiu. Tačiau tai nebuvo įprasta, minimali „Kas tu esi?“ katekizmo redakcija. Šio straipsnio tikslas ir yra parodyti *SK* unikalumą bei jo ryšius su ankstesniais katekizmais.

Cerausko veikalo sandara tarsi tiksliai pakartoja *PP* sandarą: elementorius (abėcėlė ir skiemenavimo pavyzdžiai), katekizmas, 100 citatų iš Biblijos, kelios giesmės, maldos bei gale pridėti romėniški, arabiški skaičiai. Į *SK* perimta *PP* malda „MALDA WEYKIALU SZKALOY BESIMOKANCIU“ (*PP* 34, *SK* 32), kurios nebuvo nei *KN*¹, nei *KN*². Tiesa, *SK* pradžioje įdėta originali, labai ekspresyvi pratarmė.

SK lingvistinė analizė parodė, jog veikalo kalba nevienalytė, į tai dėmesį atkreipė ir Zinkevičius¹⁹. Kai kurie tekstai iš esmės sutampa su vidurinio, Kėdainių, varianto normomis, kiti yra specifiškesnės rašybos ir atspindi rytų aukštaičių (veikiausiai šiaurės rytų panevėžiškių) šnektą su tam tikrais vidurinio varianto bruožais²⁰.

2. Tie nuo Kėdainių varianto nutolstantys tekstai buvo (tikslinant Zinkevičiaus pastebėjimus) pratarmė bei naujai į *SK* giesmių bei maldų skyrelį įdėta malda „Malda rita untra“ (29t.). Jų rašyba, kalba sutapo su kitu 1803 m. išspausdintu Cerausko veikalu *Kozonis padekawonies* (toliau – *KP*) bei, pasak Zinkevičiaus²¹, rankraštiniais 1813 m. jo pamokslais, kurie išliko minėtame Tumelio rankraščių rinkinyje. Taigi šie

¹⁶ Zinkevičius 1990, 27t., 186.

¹⁷ Šį rinkinį jis gavo iš Leono Gudaičio, o šis – iš Kazio Šimonio, kuris tuos rankraščius tarpukariu pirkė iš vieno Biržų senienu rinkėjo (Zinkevičius 1990, 27). Gaila, kad rankraščiai straipsnio autorei buvo neprieinami.

¹⁸ Nėra visiškai nusistovėjusi jo pavardės vartosena – lenkiškai jis pasirašė kaip *Cerauskas*, lietuviškuose tekstuose – kaip *Cerauskas*. Nuo XVII a. jau minima nemaža Cerauskų giminės reformatų kunigų kėdainiškių. Mykolo tėvas ir senelis taip pat

buvo kunigai. Nustatyta, kad Mykolas gimė Juostaviečiuose (Biržų r.), studijavo Berlyne, Marburge. 1778 m. jis grįžo į Lietuvą, padėjo atkurti reformatų mokyklą Kėdainiuose, nuo 1784-ųjų kunigavo Biržuose, 1811 m. išrinktas Žemaičių senjoru. Jis 1818 m. apkaltino Antaną Strazdą eilėraščių įžeidus reformatus. Žr. Biržiška 1990, 204; Pociūtė 2001.

¹⁹ Žr. Zinkevičius 1990, 186.

²⁰ Zinkevičius 1990, 185t.

²¹ Zinkevičius 1990, 186.

tekstai iš esmės atspindėjo Cerausko gimtąją šnektą, jie iš tiesų buvo Cerausko kūrybos ar vertimo vaisiai.

Specifiškiausia Cerausko tekstų rašybos ypatybė – minkštumo ženklas po <n> (= [n]) prieš *e* tipo balsius. Ankstesniems kalvinistų tekstams (*PK*, *KN* ir kt.²²) tai nebuvo būdinga, reti parašymai <nie> traktuotini kaip atsitiktiniai, gal net korektūros klaidos. Ši rašybos ypatybė būdinga visam *KP* ir cerauskiškajai daliai *SK* tekstų, pvz.: (*KP*) *minie* ‘minia’ 10, *Nie* 3, *nie* 7(3×) ‘ne’, *niewerktu* 5, *Nieužmeskit* 10, *nieatajimem* 13, *nieg* 6, *Žmoniems* 5, *žmonies* 14, *Kialoniev* 7, *padekawonies* gen. sg. 15, *Nies* 16; (*SK* pratarinė) *Niegalu* 3, *niefimatidami* 4, *niegiarey* 5, *kunie* iness. sg. 5, *Meniefi* acc. sg. 6, *žmonies* 7; (*SK* malda) *Ponie* voc. 29. Ypač dažna su minkštumo ženklu rašyta dalelytė *ne*. Minkštumo ženklas dar keliose formose gana specifiškai pasitaikė po <w>, <t>, <p> (prieš *e* tipo balsius): *Diewie* voc. *KP* 6(2×), 12(3×), 13, *SK* 30(2×)²³, *Prietieley* *KP* 3, 5(4×), 9, 10, 13, *SK* 3, 4(2×), 5, *liepie* *KP* 13 ~ *liepė*.

Iš fonetinių ypatybių paminėtinas redukuotas, „išblėšęs“ [ei (ai)] vietoj įprasto tvirtagalio ar nekirčiuotos pozicijos [ai]²⁴. Nuo XVII–XVIII a. Kėdainių krašto tekstų, kuriems tik iš dalies (ir labiau galūnėje) buvo būdingas toks [ei], Cerausko tekstai skiriasi nuosekliu bei intensyviu redukuoto [ei] žymėjimu ir šaknyje, ir galūnėje – žymėta grafemomis <ei> arba <ey> (be minkštumo ženklo²⁵): *pamokfleis* *KP* 3, *Kauley* *SK* 7, *dieney* *KP* 9(2×), *giarey* *KP* 5, *SK* 6, *perfkeititu* *KP* 6, *weifingus* *KP* 9, *geiwina* *KP* 10, *weykey* *KP* 14, *Weykey* *SK* 7, *fkeyfzcžiaufiu* *KP* 11, *wierneis* *KP* 15, *pateifitus* *SK* 7, *wiffeis* *SK* 30.

Įsidėmėtina ir tai, kad Cerausko tekstuose nepasitaiko gen. sg. bei įvardžių savybinio kilmininko formų su *-o*, vartojamos vien formos su *-a*: *Diewa* *KP* 3, *ia* *SK* 4, *ta* *KP* 4, *mana* *SK* 3, *tawa* *SK* 29.

Cerausko tekstuose labai gausu rytų aukštaičių ypatybių: [in] (bk [en]) ir [un], [um] (bk [an], [am]). Tiesa, šalia formų su [un] pasitaikė ir šiek tiek variantų su [an]: *Runkos* *KP* 9, *runkas* *SK* 4, *rankas* *KP* 12, *brungiaufiu* *KP* 13, *SK* 29, *brangios* *KP* 12, vien su [an] rašytas *idant* *KP* 3, 7(2×), 8, 16, *SK* 6, 30, plg. ir *randas* *KP* 16 ~ *randasi*, *nopikantos* *SK* 5. Ne [un], o [an] dažniausiai rašyta ir veikiamųjų dalyvių priesagoje: *milantis* *KP* 4, *giweanancziu* *KP* 10, *deagancziu* *KP* 10, *ateynanczios* *KP* 11, *rustauiantis* *SK* 5, *ieszkantis* *SK* 5, bet padalyvyje – [un]: *dzwaniunt* *KP* 16.

22 *PK* ir *KN* minkštumo ženklu prieš *e* tipo vokalizmą sistemingai žymėti tik suminkštinti priebalsiai [k], [g], [š], [ž], [č].

23 Formoje *Paniewieży* *KP* 12 <ie> rašyta veikiausiai dėl lenkiškos vietovardžio formos *Poniewież* įtakos.

24 Plg. Zinkevičius 1966, 92t. Beveik visi pavėžiškiai šį dvibalsį galūnėse dabar verčia siauru monoftongu.

25 Grafemomis <iei>, <iey> (su minkštumo ženklu) dažniausiai žymėtas genetinis [ei] arba supriešakėjęs [ai], ėjęs po priebalsių [k], [g], [s], [r], [n]: *kudikiey* *KP* 9, *giariau-*

siey *KP* 8, *Žwieriey* *KP* 7; *labiaufiey* *SK* 3, *ifzmingiesnieis* *SK* 3, *ligiey* *SK* 6, *žinkfnieis* *SK* 30, *niey* ‘nei’ *SK* 5, *giniey* ~ *gynei* *SK* 30. Po priebalsių [t], (gal ir [d]), [p], [b], [v], [m], [ž] ir [l] minkštumo ženklas apskritai nedėtas, pvz.: *paweikšta* *SK* 5, *bleiweis* *KP* 16. Beje, po [dž] supriešakėjusio [ai] rašymas įvairavo: su minkštumo ženklu – *waldziey* *KP* 13, be minkštumo ženklo – *Žodzey* *KP* 6, *fudzey* *KP* 12, *rodzey* *KP* 3 (po [č], [š] minkštumo ženklas rašytas: *paprocziey* *SK* 4, *prygulincziey* *KP* 6, *paukfzcziey* *KP* 7, *likfziey* *KP* 9 ~ lig šiai).

Senujų nosinių rytietišku atitikmenų Cerausko tekstuose pasitaikė nedaug. Žodžio gale acc. sg. dažniausiai rašyta kaip ir viduriniame variante – *-q*, *-e*. Pastebėti tik du kitokie atvejai: *ritu ir wakarū* acc. sg. SK 6; vien su *-u* rašyta įvardžio *kas* acc. sg.: *ku* KP 8(2×), 9, 16; SK 29. Rytietiška su *-i* rašytos asmeninių įvardžių acc. sg. formos: *mani* KP 3, 5, 9(4×), SK 29, *Mani* SK 30; *tawi* SK 30, *sawi* KP 4, 7, SK 4 (bet plg. gen. sg. *sawes* KP 16 ~ savęs). Vien rytietiška rašytos ir būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių nom. pl. formos: *adškrydi* KP 7 ~ atskridę, *užškrydi* KP 7 ~ užskridę, *pasilinki* KP 10 ~ pasilenkę, *nieradi* KP 11 ~ neradę. Kitos formos, kuriose lauktume rytų aukštaičiams būdingų nosinių atitikmenų, dažnai vartotos kaip ir viduriniame variante – regis, Cerauskas nosinių rašymą laikė norma. Tačiau pagal šio varianto normas rašyti ne tokias įprastas, retesnes formas jis nebuvo labai įgudęs ir įvairavo, plg.: *Miszki* KP 7 ~ miške, bet *stonie* iness. sg. KP 10, *kunie* iness. sg. SK 5, *klapate* iness. sg. KP 10.

Nėra visiškai aišku, kaip nosiniai rašyti žodžio kamienne, nes pasitaikė labai nedaug pavyzdžių. Atrodo, vietoj vidurinio varianto *ę* čia rašyta *i*, kaip būdinga Biržų kraštui ir daugeliui kitų rytų aukštaičių: *pařzwiřtoy* KP 6 ~ pašvęstoj(e). Bet vietoj lauktinos *u* (vidurinio varianto *ą*) KP fiksuota *o*: *fugrořint* 13 ~ sugražint(i), *fugrořynti* 15 ~ sugražinti. Suponuotina [i] ir [o] pora neatitinka Biržų krašto (šiaurės rytų panevėžiškių) šnektos bruožų. Tam tikras įvairavimas [i] – [ę] ir [u] – [o] galimas tik vakariau esančių šnektų pereinamuosiuose plotuose, plg. Pasvalio *ú-řal's* ‘ąžuolas’ ir *ořal-ē-l's* ‘ąžuolėlis’²⁶, Jurgėnų *kař.tu* ~ kartą, *ri-tę* ~ ryta²⁷. Cerausko gimtųjų vietų (Jus-taviečių) bei Biržų, kurių parapijoje jis išdirbo apie 19 metų, šnektą į tokį plotą, dabartiniais duomenimis, nepatenka²⁸. Taigi dviejų formų su *o* vartojimą kol kas sunku paaiškinti – anksčiau minėti Cerausko tekstų fonetikos bruožai, atrodo, labiau atitinka Biržų krašto šnektos ypatumus.

Cerauskui buvo būdingas iki tol kalvinistų tekstuose, regis, nevartotos redukuotos *ia* (taip pat ir *ja*, t. y. po minkštojo [j]) kamieno veiksmažodžių esamojo laiko 3 asmens formos su parašyta galo *-i* (ji formaliai sutapo su *i* kamieno galūne)²⁹, plg.: *girdzi* SK 6 ~ girdžia, *lauki* KP 8 ~ laukia, *lieczy* SK 5 ~ liečia, *fedzi* KP 7, 8 ~ sėdžia, *řzwieczy* KP 10 ~ šviečia, *perřkadzi* SK 4 ~ perškadija ‘kliudo, trukdo, kenkia’, *waldzawoji* SK 5 ~ valdžiovoja, *lji* KP 10 ~ lyja, *dekawoi* KP 7 ~ dėkavoja, *waikřzczi* KP 10 ~ vaikščioja.

Morfologijos požiūriu matyti tam tikras *i* ir *ia* kamieno variavimas kai kurių (šiaip jau bk *i* kamieno) veiksmažodžių esamojo laiko daugiskaitos formose (1, 2 asmuo), taip pat dalyvių formose: *niegalam* KP 8 ~ negaliam(e), *niereagiat* KP 14 ~ neregiat(e),

²⁶ Zinkevičius 1966, 83.

²⁷ LKTCh 188.

²⁸ Žr. LKA 2, 61–62, žemėl. Nr. 44, 45. LKA žemėlapuose riba tarp [u], [i] (kirčiuotoje padėtyje), [u], [i] (nekirčiuotoje padėtyje) ir [o], [æ]...[e] (kirčiuotoje padėtyje), [o], [ę] (nekirčiuotoje padėtyje) vartojančių šnektų pažymėta maždaug viduryje tarp Namajūnų ir Nairių (šiaurės Lietuvoje), toliau tarp Puodžių ir Kriaušiškių, tarp

Pasvalio ir Jurgėnų, Berklainių ir Sereikonių (ir t. t.) kaimų.

²⁹ Šiaurės panevėžiškiai (taip pat ir Biržų šnektos) dabar veiksmažodžių galūnėje teturi neaiškios kokybės murmamąjį balsį (plg. Zinkevičius 1966, 51). Vardažodžių ir kitų žodžių galūnių redukcija, būdinga panevėžiškiams, Cerausko tekstuose neatspindima.

milantis KP 4 ~ *myliantis*, *turem* KP 9 ~ *turiam(e)*, bet *turime* SK 30, *nieturintis* SK 5 ~ *neturintis*, *prygulincziew* KP 6 ~ *prigulinčiai*.

Iš leksinių Cerausko tekstų ypatumų paminėtina tai, jog čia vartota vien prielinksnio *nog* forma ir jungtukas *jog*, pvz.: *nog* SK 3(2×), 5, 7, 8, 9, KP 5(2×), 7, 8; *iog* SK 5, 7, 10, KP 8, 9 ir kt. Ankstesniuose kalvinistų tekstuose šio prielinksnio ir jungtuko vartoseną įvairavo: vartota *jog* ir (arba) *juog*, *nog* ir (arba) *nuog*. KNG vyravo variantai *nuog*, *jog*, 1781 metų *Kancionole* – variantai su [uo].

3. Nemaža dalis likusių SK tekstų yra su minimaliomis pataisomis perimta iš PP – tai elementorius (abėcėlė ir skiemenavimo pavyzdžiai), 100 citatų iš Biblijos³⁰, kelios giesmės, maldos bei gale pridėti romėniški, arabiški skaičiai. Tekstai atspindi vidurinio varianto normas.

Kad giesmės bei maldos imtos iš PP, o ne iš KN leidimų³¹, nuspėti leidžia ne tik PP malda, kurios nebuvo abiejuose KN leidimuose. Tai rodo ir ortografiniai bei kalbiniai sutapimai, plg. giesmėse: *Dideafnis* PP 32, SK 27 ≠ *Didefnis* KN^{1,2} giesmynas (toliau – KNG) 96; *paukfstealus* PP 33, *paukfztealus* SK 27 ≠ *paufstelg* KNG¹ 244, *paukfstelus* KNG² 244; *žuwealās* PP 33, *žuwealās* SK 27 ≠ *žuwetās* KNG^{1,2} 244; *Neaprietelu* PP 34, SK 28 ≠ *Neprietelu* KNG^{1,2} 248; *fmerčia* PP 35, *fmerczia* SK 28 ≠ *fmeārcia* KNG^{1,2} 249; *tawo* PP 34, SK 28 ≠ *sawo* KNG^{1,2} 248; *tāwes* PP 34, SK 28 ≠ *tāwe* KNG^{1,2} 248.

Maldų ir Biblijos ištraukų sutapimai su PP dar akivaizdesni, plg.: *leykiey* PP 35, SK 29 ≠ *lāykiay* KN¹ maldynas (toliau – KNM) 65, KNM² 66; *dekawojāme tau* PP 37, *dekawojame tau* SK 30 ≠ *dekawojāmet* KNM¹ 68, *dekawojāme* KNM² 71; *TEgul* PP 38, *Tegul* SK 31 ≠ *TEzīgul* KNM¹ 72, *TEīgul* KNM² 76; *Keypo* PP 38, SK 31 ≠ *Kaypo* KNM² 75³²; *griefia fīta* PP 23, *griefziia fīta* SK 21 ≠ *griešīafi ta* KNM² 90³³; *noumoniemis* PP 29, SK 24 ≠ *nuomomens* KNM² 95.

Šiuose į SK įtrauktuose tekstuose yra ir tokių smulkių rašybos bei kalbos nukrypimų, kurie nesutampa nei su PP, nei su KN. Taigi perimamos PP dalys buvo minimaliai taisytos. Kadangi Cerausko veikalai spausdinti nebe gotikiniu šriftu, o antikva, kai kurie rašybos skirtumai buvo nulemti vien formalaus šrifto tipo keitimo: <ß> keista <fz>, <ʒ> → <z>, nosinius garsus žymincios šakelės keistos lankeliais, dažnai nebeperimtos grafemos su diakritikais: <á> → <a>, <ć> → <c>, <ǰ> → <z>, <ń> → <n>; kartais <i>, <y> keista grafema <j> arba atvirkščiai.

Tačiau pasitaikė ir keletas kitų, neformalių keitimų (neaišku, ar jie daryti kartu su tomis formaliomis šrifto keitimo pataisomis), kurie rodo, kad vienur kitur tekstą mėginta tobulinti: bandyta atsisakyti grafemų variantų (pavyzdžiui, [j] žymėjęs digrafas <gh> → <j>, [č] žymėjusios grafemos <ć> ar <c> → <cz>, [š] žymėjusi raidė <f> →

30 Prie kiekvienos Biblijos citatos SK papildomai įrašyta Biblijos knygų santrumpos, skyrių ir eilučių numeriai. Taip buvo įprasta ir lenkiškuose prototipuose.

31 Tokia galimybė galėjo būti – juk PP pagrindas yra KN tekstai. Antanas Jakulis (1971) nustatė, kad PP katekizmas, giesmės ir beveik visos maldos perimtos iš KN¹.

32 Pavyzdys iš maldos, teturimos tik PP ir KNM². Į KNM² ši malda pateko iš PP, tačiau perimant ji buvo kiek taisyta.

33 Šis ir tolesnis pavyzdys yra iš Biblijos citatų, kurių nebuvo KNM¹.

<fz>, [ž] žymėjusi <ʒ> → <ž>); taisyti korektūros klaidas (pvz., *adgreß* PP 26 → *adgreßk* SK 23); koreguoti kai kuriuos fonetinius ypatumus, neatitikusius vidurinio varianto normos – *ou* → *au* (pvz.: *kłoufa* PP 22 → *kłaufa* SK 22, *Praßou* PP 39 → *Praßau* SK 32), *o* → *uo* (pvz.: *dot* PP 25 → *duot* SK 22, *dangofe* PP 28 → *danguofe* SK 24); atsisakyti pasenusių ar netipiškų morfologinių formų: ilgųjų dat. sg. formų (pvz.: *jumus* PP 38 → *jums* SK 31, *ateynantiemus* PP 39 → *ateynantiems* SK 32), tariamosios nuosakos formų (pvz., *neieytummit* PP 25 → *neieytumet* SK 22), kai kurių kamienų formų (pvz.: *rikšcia* PP 29 ~ *rykščia* → *rikšzte* SK 25 ~ *rykšte*; *ubagum* PP 26 → *ubagu* SK 23). Pataisyta viena rengėjui neaiški (iš tiesų – netaisyklinga) forma *nelamtams* ‘nelemtiems’ PP 29 – ji pakeista visai kitu žodžiu: *niegiarems* SK 24. Pastebėti dar keli pavieniai leksiniai taisymai (veikiausiai stilistinio pobūdžio) – *ifluofink* PP 36 → *ifzgiatbek* SK 29; *weykialu* PP 29 → *weyku* SK 25; *Situs* PP 27 → *Tuos* SK 23; *nuo* PP 35 → *nog* SK 29. Vienas leksinis keitimas buvo atliktas akivaizdžiai stilistiniais sumetimais: *anus ant ranku sawo meylawey* PP 39 → *anus ant ranku sawo pryiemey* SK 32.

Be šių keitimų, dar minėtina grupelė tokių taisyimų, kurie dera su specifiškesniais, tarminiais Cerausko kalbos fonetikos ir morfologijos bruožais: keliais atvejais pasirinktas „išblėšęs“ [ei] (pvz., *ifštaykimá* PP 36 → *ifšteikima* SK 30); gen. sg. -o dukart keistas -a (pvz.: *užtekiegimo* PP 32 → *užtekiejima* SK 27; *kurio* PP 37 → *kuria* SK 32); triskart pavartotos redukuotos veiksmažodžio praes. 3 formos (pvz.: *užudenga* PP 24 → *užudengi* SK 22, *ifšwercia* PP 27 → *ifzwerdzi* SK 24, *reykia* PP 28 → *reyki* SK 24). Su Cerausko vartotu variantu *nog* sutampa ir anksčiau minėtas *nuo* keitimas į *nog*. Pastebėti penki atvejai su specifišku Cerausko rašybos bruožu – minkštumo ženklų tarp *n* ir *e*: *defzinies* 23 (vietoj PP *deafines* 26), *atprowinieiat* 24 (vietoj PP *atprowinejat* 27), *Niera* 24 (vietoj PP *Nera* 28), *niegiarems* 24 (vietoj PP *nelamtams* 29), *sažiniey* 28 (vietoj PP *sažiney* 35). Labai tikėtina, kad šie taisymai buvo daryti Cerausko.

Ankstėliau aptarti PP taisymai taip pat galėjo būti Cerausko rankos darbas. Šiai prielaidai neprieštarauja faktas, kad iš PP perimtuose tekstuose yra labai maža atvejų su ką tik minėtu specifišku Cerausko rašybos bruožu, plg.: *ne perduoda* 21, *ne mili* 22, *žmones* 22, 23, *neg* 24, *nepapeykta* 25, *koroney* 25, *kune* 26, *Nefang* 26, 29, *Giney* 26, *malone* 28, *kariones* 28, *korones* 29, *nefzciu* 29, *Awinel* 31, *Pone* 32 ir t. t. Negausius minėto rašybos bruožo atspindžius perimtuose PP tekstuose galima mėginti aiškinti tam tikromis Cerausko nuostatomis. Regis, Cerauskas buvo nusprendęs nieko nekeisti PP tekstuose. Juk visi PP taisymai nėra gausūs, jie daryti labai nenuosekliai, pavieniui, lyg ir atsitiktinai. Štai <gh> į <j> pakeista tik vieną kartą, du anksčiau pasitaikę digrafai <gh> (žr. SK 25) liko nepataisyti; koreguotos tik kelios ilgosios dat. sg. formos, kitos – paliktos tokios, kokios buvo PP. Nuosekliau koreguoti tik <f> (= [š]), <c> (= [č]), ir [ou] (bk [au]); dažnėliau taisyti [o] (bk [uo]) atvejai.

Matyt, perrašydamas tekstą Cerauskas kai kur nesąmoningai paliko savo įprastos rašybos, kalbos pėdsakų, o žymesnius taisyimus darė spontaniškai. Be to, šie daryti koregavimai neprieštaravo Cerausko rašybos ir kalbos ypatumams: jo rašybai buvo būdingas dvigrafis [š] ir [č] žymėjimas; nepasitaikė [ou] vietoj [au] bei ilgųjų dat. sg. formų (vartota tik -ms), 2 pl. tariamosios nuosakos formos baigėsi -met (plg. *klausitumet* KP 3).

Neatmestina ir kita prielaida, jog *PP* tekstą taisė keli žmonės – iš pradžių vienas atliko formalesnius taisymus, o kitas (veikiausiai Cerauskas) vėliau peržiūrėdamas darbą koregavo tik vieną kitą formą. Tiesa, tokiu atveju keistoka, kad minkštumo ženklas tarp <n> ir <e> trimis atvejais iš penkių buvo spraudžiamas visai atsitiktiniuose, banaliuose žodžiuose, kurie neturėjo jokių kitų papildomų taisytinų aspektų (plg. minėtus *atprowinieiat, Niera, sąžiniey*).

4. Labai išsiskiria pagrindinė *SK* dalis – pats katekizmas (t. y. tikėjimo tiesų mokymas). Tiek struktūra, tiek kalba jis skiriasi nuo *PP* (kaip ir nuo *KN* katekizmo varianto). Nemaža skirtumų yra ir lyginant su Cerausko kalbos ypatumais.

4.1. Turinio, struktūros požiūriu katekizmas skiriasi nuo įprastųjų „Kas tu esi?“ tipo katekizmų. Kaip pastebėjo Korzo, visi šio tipo katekizmai (klausimų ir atsakymų forma) buvo dėstomi vienoda seka, klausimus telkiant apie keturis svarbiausius katechezės dalykus: pirmiausia buvo pateikiamas bei aptariamasis Dekalogas, po to – Tikėjimo išpažinimas, malda „Tėve mūsų“ ir galiausiai – sakramentai; Šventajai Vakarienei dažnai buvo dar skiriamas ir specialus priedas (skyrius). Cerausko katekizme taip pat yra pateikti svarbiausi bažnytiniai tekstai ir aiškinimai, tačiau jų eiliškumas visiškai skiriasi: iš pradžių pateikta Viešpaties malda, po to – Tikėjimo išpažinimas, tuomet – Dekalogas, gale – skyrius apie Šventosios Vakarienes sakramentą. Be to, abu – Šv. Krikšto ir Šv. Vakarienes – sakramentai dar trumpai apibūdinami prieš „Tėve mūsų“ malda.

Nuo „Kas tu esi?“ tipo katekizmų smarkiai skiriasi ir *SK* katekizmo įžanginė dalis.

Pirmasis klausimas „Kas tu esi?“ pakeistas, prieš šį klausimą ejęs sakiny suskaidytas, iš jo padaryti *SK* pradiniai klausimai ir atsakymai:

<i>PP</i> 5	<i>SK</i> 11
Klaufimás. KAdangi wifa mufu iŝmintis Krikŝcioniŝká / tame Uŝguli : idánt P. Diewą Traycey Szwentoy wienatij pážintumim ir patis fawe:	Klaufimas. Ifzmintis Krikszczionifzka kame uŝguli? Atfakimas. Pažintii Diewa ir mufu pacziu.
togdel tawe klaufiu: Kás tu efi? Atfakimás. Efmi ŝmogus futwerimás Diewá iŝmintingás nuog / Diewá Tewá / ir Sunaus / ir Dwáfios ŝwentos / ánt jo páweaykflá futweartás.	Klausimas. Kas gi ira Ŝmogus? Atsakimas. Ŝmogus ira Sutwerimas Diewa ifzmintingas, nuog Diewa Tewa, ir Sunaus, ir Dwasios Szwentos ant jo paweaikfla futwertas.

1 lentelė. *PP* ir *SK* įžanginių katekizmo klausimų ir atsakymų palyginimas (sutampantys fragmentai paryškinti)

Pats pirmasis katekizmo sakinys – „Wardan Diewa Tewa, Sunaus, ir Dwafios Szwentos, Amen!“ (SK 11) – tarsi mokytojo pirmieji žodžiai, pasakomi kaip pasisveikinimas įžengus į klasę ir pradėdant mokymus.

Toliau SK įžanginė dalis dar labiau skiriasi, joje apibūdinami trys Dievo Asmenys, jų santykis su žmogumi, tuo tarpu PP įžangoje apibūdinamas tiesiog Dievo ir žmogaus santykis, pristatomas tikėjimo centras – Jėzus Kristus. Tiesa, įžangos pabaigoje abiejuose tekstuose labai panašiai formuluojant nurodomi keturi krikščioniui mokėtini dalykai, tačiau skiriasi jų eiliškumas, o SK dar papildomai išaiškinama, kodėl tie dalykai yra žinotini (pabaigoje pristatant ir sakramentus).

Nors ir galima rasti tam tikrų SK katekizmo turinio sąsajų su PP, jos iš tiesų labai minimalios. Jos rodo, kad rengiant SK katekizmą (tikėjimo tiesų mokymą) 1680 metų veikalas PP vartytas. Į PP tekstus žiūrėta ne tik formuluojant pradinius klausimus su atsakymais, bet ir galbūt pateikiant tris svarbiausius tikėjimo tekstus (Viešpaties malda, Tikėjimo išpažinimą, Dekalogą). Suprantama, kad šie liturgijoje nuolat vartojami tekstai ir negalėjo radikalčiai skirtis. Tačiau vis dėlto tai buvo skirtingi variantai³⁴, kurie turėjo rašybos, morfologijos, sintaksės, leksikos skirtumų, plg.: *seakma* PP 9 – *sekma* SK 16, *fwecziás* PP 9 – *fweczias* SK 16, *efi* PP 12 – *effi* SK 14; *kurfay* PP 12 – *kuris* SK 14; *dánguja* PP 12 → *danguy* SK 14, *wárdás tawás* PP 12 → *wardas tawa* SK 14; *Newefk mufu* PP 13 – *O newefk mus* SK 14, *Gimes iš Mários Pánnos* PP 11 – *Gimes eafst ifz Pannos Marios* SK 15, *Treačia diena* PP 11 – *Treczioi, dieno* SK 15, *poákim manes* PP 8 → *po akims mano* SK 15; *mariás / ir kás jose irá* PP 9 – *Marias, ir wis kas ira iuofe* SK 16, *átfifstjeia diena seakma* PP 9 – *atfilfeja dieno* *sekmoy* SK 16, *wánda noprofnay imá* PP 8 – *warda ima noprofnay* SK 15; *diena átfitfeimá* PP 8 – *Diena Nedelos* SK 16, *iš wifos dumos tawo / ir iš wifu šitu tawu* PP 9 – *ifz wifu miflu ir šitu tawo* SK 16, *Daritoy* PP 10 – *Sutweareja* SK 15, *fwiečiimá* PP 9 – *ludijma* SK 16, *futweria Wiefspats* PP 9 – *Sutweare Diewas* SK 16.

Dogminiuose tekstuose matyti ir tam tikri tarminiai skirtumai (apie katekizmo rengėjo tarmę žr. toliau, 4.3): *šiadien* PP 12 – *Szindien* SK 14; *nekiencia* PP 8 – *nekienczi* SK 15; *práfidejo* PP 10 – *prafideja* SK 15; *wifogálinčio* PP 11 – *Wiffogalinczia* SK 15; *druožtá* PP 8 – *drozta* SK 15.

Sunku pasakyti, ar keli pastebėti rašybos, formų sutapimai liudija didesnę katekizmo rengėjo naudojimąsi PP, ar yra tik atsitiktiniai: *átfitfeimás* PP 9 ≈ *atfitfeimas* SK 16 (plg. *átfijlfeimás* KNM² 80); *Kiáturius* PP 8 ≈ *Kiaturius* SK 12 (plg. *Kiaturis* KNM² 79). Net jei ir PP dogminiais tektais remtasi intensyviai, rengėjas juos perrašė savaip, darydamas nemažas pataisas.

SK katekizmą reikėtų laikyti savitu, nuo PP gana smarkiai nutolusiu variantu. Nuo PP dalies apie Šventąją Vakarienę „Plateafnis išguldimás pámoklá ape šwenta Wečiariá Poná“ taip pat smarkiai skiriasi SK „Pamoklfey ape Sakramentus“.

34 Nuo PP bei SK pagrindinių maldų skyrėsi ir 1781 m. *Kanc* „Summoje“ pateikti tekstai – tai buvo dar viena, šiek tiek kitos rašybos ir raiškos variacija. Vienais atvejais jie labiau sutapo su SK, kitais – su PP va-

riantu, o kartais visai išsiskyrė, plg. *šłowe* PP 13, *fzłowe* SK 14 ir *garba* *Kanc* 248; *iu garbinfi* PP 8, *iu garbinfi* SK 15 ir *jem's tarnaufi* *Kanc* 246.

4.2. Pabrėžtina, jog katekizmo rašybos, kalbos ypatumai nerodo jo rengėju buvus Cerauską – viso 1803 m. leidinio rengėją.

Katekizmo tiesų išdėstyme neatsispindi ryškiausia Cerausko rašybos ypatybė – minkštumo ženklas po *n* prieš *e* tipo vokalizmą. Tokių formų beveik nepasitaiko, pvz.: *nefmertelna* 11, *Nefang* 14, *nejokia* 15, *Nes* 15, 16, *ne dirbk* 16, *Necziftatoš* 16, *kune* 18. Su minkštumo ženklu pastebėti tik 2 atvejai: *Žmonies* 17, *Tewinie* 20³⁵.

Katekizmo frazių rašyba skiriasi ir dar viena detale – savita <ea> vartosena. Grafema <ea> retkarčiais žymėtas [è] (arba jo atitikmuo nekirčiuotoje pozicijoje) žodyje *sutvėrėjas* ar veiksmožodžio formoje praet. 3 *sutvėrė*, pvz.: *Sutweareju* 11, *Sutweareja* 15, *futweare* 11(2×), 12, 16, 20.

Šitaip nežymėta nei *PP*, nei cerauskiškuose *SK* fragmentuose ir *KP*, plg.: *futweria* ~ *sutvėrė* *PP* 5, 36, *futwerima* *PP* 37, *futwere* *SK* 5, *KP* 7, *Sutwerima* *SK* 7, *KP* 8, *Sutwerei* *KP* 8.

Grafema <ea> Cerauskas tradiciškai žymėjo tik platųjį [æ] (ar analogiškai ir tos pat morfemos [e] nekirčiuotoje pozicijoje) po [v], [s], [m], [r], [p], [d]: *ifzweada* *SK* 4, *weada* *KP* 14, *giweanimas* *SK* 6, *giweanimą* *KP* 4, *feanus* *SK* 7, *reagi* *SK* 6, *Meatu* *SK* 7, *meatus* *KP* 5, *meadziu* *KP* 11, *peaną* *KP* 8, *deagancziu* *KP* 10. *PP* <ea> (= [æ], [e]) rašytas po įvairesnių priebalsių [m], [n], [d], [t], [b], [p], [r], [s], [v] ir absoliučioje žodžio pradžioje: *Giesmeates* 1, *paueaykflá* 5, *futweartás* 5, *fweacías* 8, *Weacıaros* 15, *meayle* 24, *eaft* 24, *Neaprietelus* 25, *Deašimti* 8, *seargti* 8, *bearná* 9, *nuteayfinima* 11, *peaklon* 11. Tačiau [è] šia grafema *PP* nežymėtas.

4.3. Katekizme kur ne kur pro vidurinio varianto normas išlendantį šnekta šiaip jau panaši į Cerausko, tačiau rytų aukštaičių fonetikos bruožų čia mažiau. Katekizmo dogmų išdėstyme pastebėtos tik dvi formos su rytų aukštaičių [in] (= vidurinio varianto [en]): *Pafzwintei* 11, *Szindien* 14. Kaip minėta (žr. 2), cerauskiškuose *SK* fragmentuose bei *KP* vartojami beveik vien rytietiški [in], [un], [um].

Skiriasi ir nosinių rašymo tendencijos. Nors žodžio gale acc. sg. dažniausiai abejur vartotos *-a*, *-ę* (plg. ir *manes* gen. sg. 15), katechetinėse dalyse vietoj *-a* kartkartėmis pasitaiko visiškai necerauskiška galūnė *-o*, atitinkanti didžiosios dalies panevėžiškių (išskyrus rytinę pusę) vartoseną³⁶: *Maldo* 13 ~ *malda*, *ko* 13(2×), 19 ~ *ka*, *to* 17 ~ *ta*, *Ižganimo* 13, 14 ~ *išganymą*, *Negadnumo* 18 ~ *negadnumą*, *wifokio* 19 ~ *visokią*.

Dėl duomenų stokos nėra aiškūs nosinių rašymo ypatumai kamiene. Tepasitaikė keli atvejai su vidurinio varianto norma atitinkančia <ę>: *Szweŕkis* 14, *fzweŕtumey* 16. Šie pavyzdžiai fiksuoti Viešpaties maldoje ir Dekaloge, o svarbių maldų tekstai dėl tradicijos, tam tikro stabilumo poreikio nebūtinai atspindėjo rengėjo gimtosios tarmės ypatumus. Su Cerausko tekstų duomenimis katekizmo pavyzdžius lyginti taip pat keblu: Cerauskas nekirčiuotoje pozicijoje vartojo *-o-* (t. y. [o] vietoj [a]), atitinkamai *-i-* (t. y. [i] vietoj [ę]), o katekizmo <ę> pažymėtas kirčiuotoje pozicijoje.

³⁵ Yra ir *Tewaynieys* 14, bet čia minkštumo ženklas rašytas prieš [‘ai], ne prieš *e* tipo vokalizmą, plg. ir *PP TEWAYNIEY* antraštiniame lape.

³⁶ Žr. Zinkevičius 1966, 83.

Asmeninio įvardžio formos *mane, tave, save* katekizmo dalyje dažniau sutapo su Kėdainių varianto formomis *mane, tawe, sawe* (12×) – užfiksuota tik viena rytų aukštaičių forma (*tawi* 12), o cerauskiškuose tekstuose šios formos vartotos vien rytietiškos, pvz.: *mani* SK 30, *tawi* SK 30, *fawi* SK 4.

Cerauskiškuose SK tekstuose nevartojamos gen. sg. bei įvardžių savybinio kilmininko formos su *-o*, o katekizmo dalyse pasitaiko formų ir su *-a*, ir su *-o*, pvz.: *Waykiala* 13, *Kokia* 12, *daykta* 12, *atpirka* 12 ir *Diewo* 12(2×), 14, 15, 19 (*Diewa* užfiksuota apie 30 kartų), *Tewo* 15, *wifo* 14. Savybinio kilmininko formos vyrauja su *-o* – *tawo* fiksuota 17 kartų, o *tawa* – tik šešis, *mano, fawo* pavartota po 15 kartų, o formų su *-a* nepastebėta. Vienskiemenių formų gale taip pat dažniau vartotas *-o*: *jo* 12 (formų *jo*, *io* pavartota apie 14 kartų), *ia* 19 (vienintelis pavyzdys), *to* 14, *ta* 20, *ko* 12.

Daug rečiau nei cerauskiškuose fragmentuose katekizme žymėtas „išblėšęs“ [ei], pastebėti tik aštuoni (arba devyni) atvejai: *padariteis* 12, *tey* 11, 13, 17, 19, *weaykiatus* 20 (su korektūros klaida galbūt ir *weyakus* 20), *pabeygfi* 16, *Pamokfley* 16. Šalia vartoti ir variantai su įprastu [ai]: *tay* 12, 14, 18, 20, *wayku* 20, *Waykiala* 13, *kunay* 17, apskritai žodžių su *ai* čia pasitaikė daug daugiau.

Šiek tiek skiriasi Cerausko ir katekizmo veiksmažodžių formų vartoseną. Šiaip jau abiem yra būdingas tam tikras *i* ir *ia* kamieno esamojo laiko formų varijavimas (žr. dar 2), plg. (katekizmo tekstuose) *reagienti* 11 ~ *regiantį* (plg. Cerausko *niereagiat* KP 14), bet *reagim* 13, *turim* 13, *ne turinti* 11. Būdingos ir redukuotos *ia* kamieno praes. 3 veiksmažodžių formos: (katekizmo tekstuose) *reiki* ~ *reikia* 13, 17, *nekienczi* 15 ~ *nekenčia*, *fzwieczi* 20 ~ *šviečia* (plg. Cerausko *fzwieczi* KP 10). Tačiau katekizmo tekstuose redukcijos nėra paveikti *ja* kamieno žodžiai: *apczyftija* 12, *teja* 13, *nefzioja* 14. Cerausko tekstuose, priešingai, tokio kamieno žodžiai yra paveikti redukcijos, plg.: *dekawoi* KP 7 ~ *dėkavoja*, *waikfzczi* KP 10 ~ *vaikščioja*.

Tam tikri nedideli skirtumai ryškėja ir leksikos srityje. Cerauskiškuose fragmentuose bei KP vartojama vien prielinksnio *nog* forma ir jungtukas *jog*, katekizmo dalyje, panašiai kaip ir PP³⁷ – tik *nuog*, *juog* (pvz., *nuog* 11, 12, 13, *juog* 12, 13, 14).

Taigi katekizmo rengėjas, regis, taip pat buvo kilęs iš panašių, bet ne identiškų šnektų ploto (ar buvo paveiktas tų vietų šnektos) kaip ir Cerauskas. Tačiau jis daug geriau nei Cerauskas išmanė Kėdainių varianto normas. Pasitaikusias kelias būdingas acc. sg. formas su *-o* galima būtų traktuoti kaip tam tikrą rengėjo hiperkorekciją vengiant tarminės gen. sg. galūnės *-a*, plg. dar [išvardijant] *Pirmo* 19 ~ *pirma* (nors šiaip jau gen. sg. su *-a* katekizme vartota gana daug) arba (tikėtiniau) kaip tam tikrą nuorodą, kad rengėjo šnektą buvo vakariau nei Cerausko (t. y. iš to panevėžiškių ploto, kur [a] verčiamas [o], [o], o [e] – [e·] (ir pan.) arba [e]).

Be to, katekizmo kalba atrodo šiek tiek archajiškesnė už Cerausko vartotą: katekizme pasitaikė keletas ilgųjų dat. sg. formų (ne tik reikšmingose maldose, bet ir dogmų aiškinimuose; Cerauskas vartojo tik *-ms*), pvz., *artimimus* 18, *fzwentimus* 19,

³⁷ PP *nuog* pavartotas 26 kartus, *nog* pasitaikė tik vieną kartą; *juog* (*iuog*) pavartotas 15 kartų, o formos su [o] – du kartus.

vieną kart pavartota ilgesnė jungtuko *nes* forma *nesang* (*Nesang* 24; Cerauskas vartojo tik *nes*), tariamosios nuosakos 1 pl. formos turėjo baigmenį *-mim* (*žinotumim* 13, *butumim* 20; 1 pl. formų Cerausko tekstuose nepasitaikė, bet iš 2 pl. baigmens *-met* galėtume numanyti, kad ir 1 pl. buvo su *-mem*).

4.4. Kas galėtų pretenduoti būti šio, Cerausko žodžiais, seno katekizmo rengėjas? Tai galėjo būti XVIII a. kunigas, dirbęs garsiojoje Kėdainių reformatų mokykloje. Cerauskas pats nuo 1778-ųjų kelerius metus dirbo šioje mokykloje, taigi tikrai turėjo žinoti ir įsigyti ten vartojamo katekizmo nuorašą.

Vis dėlto tikėtinau, jog tai buvo vienos pradinės reformatų mokyklos, gyvavusios prie bažnyčios (Biržuose, Švobiškyje, Naujamiestyje ar pan.), mokytojas (turbūt kunigas). Mat XVIII a. antrojoje pusėje, po įvykdytos švietimo reformos, Kėdainių gimnazijoje labai sustiprėjo lenkų kultūros įtaka, lietuvių kalba čia nebedėstyta³⁸. Be to, neįprastas ir savitas katekizmo tikėjimo tiesų išdėstymas, jų aiškinimo būdas, regis, buvo taikytas patiems mažiausiems klausytojams. Iki šiol nepavyko rasti jokie lenkiško analogo SK katekizmui – daugelis to meto lenkiškų katekizmų (elementorių) vaikams buvo labai suvienodėję, jie atspindėjo maždaug tokią struktūrą, kokia buvo PP³⁹. Tad spėjamas katekizmo rankraštis veikiausiai nebuvo vertimas. Tai buvo perdirbinys, pritaikytas savaip parapijai.

5. Vargu ar įmanoma išsiaiškinti, kokį katekizmo rankraštį paveldėjo ar perėmė Cerauskas, viso SK rengėjas. Rankraštyje galėjo būti tik tikėjimo tiesų išdėstymas (t. y. tas tikrasis katekizmas), galėjo būti ir kiti, papildomi tekstai (Biblijos sentencijos, giesmės, maldos ir kt.), perrašyti iš PP.

Šiaip ar taip, konstatuotina, kad SK leidinyje sugyvena trejopi tekstai – paties Cerausko, šiek tiek pakoreguoti PP tekstai ir hipotetinio, XVIII a. sudaryto (perdirbto remiantis PP?) katekizmo tekstai.

Reikšmingesni šių SK tekstų skirtumai ir panašumai apibendrinti 2 lentelėje. Joje paryškinti vienos ar kitos tekstų grupės išskirtiniai bruožai; lenktiniuose skliaustuose įrašyti rečiau vartoti variantai, ženklu || parodomi maždaug tolygūs variantai.

Ortografijos požiūriu tiek Cerausko parengti tekstai, tiek katekizmo tekstai turi savo išskirtinius rašybos atvejus: <nie> (= [ne, n̄]) ir atitinkamai <ea> (= [ė]). Fonetikos požiūriu ypač skiriasi įvardžio *kas* acc. sg. formos: Cerausko *ku*, katekizmo retesnis variantas *ko* ir PP *ka*. Tai rodo, jog Cerauskas ir katekizmo rengėjas vartojo netapačią šnektą – katekizmo rengėjo šneкта veikiausiai nebuvo iš Biržų krašto (šiaurės rytų panevėžiškių), o vakaresnė. Tiksliau katekizmo rengėjo šnektą apibūdinti sunku, nes mažai duomenų. Morfologijos srityje išsiskiria Cerausko redukuotos *vaikščioji* ~ vaikš-

³⁸ Lukšienė 1983, 81.

³⁹ Tokios pat sandaros yra ir jau minėtas LMAVB saugomas 1778 metų lenkiškas katekizmas. Labai panašus ir XIX a. Vilniuje išėjęs lenkiškas katekizmas: *Katechizm*

mniejszy z obszerniejszą nauką o świętej wieczery Pańskie, także sto krótkich sentencyj z Pisma świętego [...], Wilno. Drukiem Józefa Zawadzkiego. 1858 (VUB RS: 26175; toliau – KM).

Cerausko parengti tekstai	Tikėjimo tiesų išaiškinimas (katekizmas)	Perimtieji iš <i>PP</i> tekstai; <i>PP</i> tekstų taisymai
<nie> = [ne, n̄e]	(2× <nie> = [ne, n̄e])	(5× <ne> → <nie>)
–	<ea> = [ė]	–
intensyvus [ai]	[ai] [ai̯]	[ai] [ai̯] (2× [ai] → [ai̯])
[un] ([an]), [in]	[an], [en] ([in])	[an], [en]
nekirčiuota galūnė [a] ([u]), [e] ([i])	nekirčiuota galūnė [a] ([o]), [e]	nekirčiuota galūnė [a], [e]
<i>ku</i> ~ <i>ką</i>	<i>ką, ko</i> ~ <i>ką</i>	<i>ką, ka</i> ~ <i>ką</i>
<i>mani, tawi, fawi</i>	<i>mane, tawe (tawi), fawe</i>	<i>mane, tawe, fawe</i>
gen. sg. <i>-a</i>	gen. sg. <i>-a, -o</i>	gen. sg. <i>-a, -o</i> (2× gen. sg. <i>-o</i> → <i>-a</i>)
<i>mana, tawa, fawa</i>	<i>mano, tawo (tawa), fawo</i>	<i>mano, tawo (tawa), fawo</i>
redukuotos vksm. <i>ia</i> kamieno 3 praes. formos	redukuotos vksm. <i>ia</i> kamieno 3 praes. formos	(3× vksm. <i>ia</i> kamieno 3 praes. → redukuota vksm. <i>ia</i> kamieno 3 praes.)
redukuotos vksm. <i>ja</i> kamieno 3 praes. formos	–	–
<i>nog, jog</i>	<i>nuog, juog</i>	<i>nuog</i> (1× <i>nog</i>), <i>juog</i> (2× <i>jog</i>) (1× <i>nuo</i> → <i>nog</i>)

2 lentelė. SK tekstų skirtumai ir panašumai

čia tipo formos, leksikos – Cerausko specifinės prielinksnio ir jungtuko formos *nog, jog*. Nors ir negausūs, neformalieji (t. y. nesusiję su šrifto stiliaus keitimu) *PP* koregavimai gana reikšmingai sutampa su keliomis Cerausko rašybos ir kalbos detalėmis (ypač *ne* → *nie* ir *nuo* → *nog*), tad jie galėjo būti atlikti Cerausko. Tačiau jų negausumas rodo atsitiktinį pobūdį, t. y. tai, jog Cerauskas iš esmės nieko neketino keisti, tiesiog perrašydamas tekstą nesąmoningai paliko savo įprastos rašybos, kalbos pėdsakų.

6. XIX a. ketvirtasis ir tolesni dešimtmečiai reformatų raštijai suteikė naujų spalvų: ji pasipildė nereliginiais, tiesa, rankraštiniais, tekstais – apie 1830–1858 m. parašyta Kazimiero Kristupo Daukšos lietuvių kalbos gramatika, jo sūnaus Edvardo Jokūbo poezijos rinkiniu, papiliečio Skeberdžio grožinės kūrybos bandymais. Ar Biržų reformatų mokyklos mokytojo Daukšos gramatika turėjo įtaką tolesniems kalvinistų tekstams, galėtų paaiškėti tik po išsamių filologinių tyrimų, kurie laukia ateityje. Preliminariai galima daryti prielaidą, jog ta įtaka buvo nedidelė: štai XIX a. antroje pusėje pakartotas *SK* (truputį pakoreguotu pavadinimu *Trumpas Katechizmas*; toliau – *TK*) nedaug tesiskyrė nuo 1803-ųjų šaltinio.

Vaclovo Biržiškos manymu, šį leidimą parengė Aleksandras Rapolas Močiulskis, Žemaičių distrikto superintendentas, kuriam XIX a. viduryje buvo pavesta mokyti

lietuvių kalbos Kėdainių apskrities mokykloje⁴⁰. *TK* atsisakyta originalios Cerausko pratarinės; parašyta nauja, daug trumpesnė ir ne tokia ekspresyvi. Atsisakyta ir abėcėlės bei skiemenavimo pavyzdžių (*SK* perimtų dar iš *PP*) – mat po Lietuvos švietimo reformos bandyta atskirti religinį ir pradinį mokymą, siekta vaikus skaityti mokyti nebe iš tikybinių knygelių. Naujo leidimo rengėjo mėginta atitaisyti *SK* korektūros klaidas (jų būta tikrai nemažai), kelis apmaudžius praleidimus Tikėjimo išpažinime ir Dekaloge; tiesa, paskutinėje veikalo maldoje (ji buvo perimta iš *PP*) praleistas žodis ir frazė nebeatitaisyta. Papildomų tekstų nebuvo pridėta, perimami *SK* tekstai koreguoti labai nedaug⁴¹. Tiesa, tikėjimo dogmų aiškinime įterpti du klausimai su atsakymais – jie praplėtė Krikšto sakramento aiškinimą, nes *SK* variante Krikštui aptarti skirtas iš esmės tik vienas klausimas ir atsakymas. Panašių į *TK* klausimų (su atsakymais) būta ir *PP* bei lenkiškuose prototipuose, nes čia Krikšto sakramentas aptartas plačiau. Tačiau *TK* palyginus su *PP* frazėmis matyti gana žymūs skirtumai, plg. *PP* 14 ir *TK* 8 (reikšmingesni skirtumai pajuodinti): „Irá ápmázgojmás átgimdimá / ir átnauijnimá“ – „Ira apmazgojmas, atgimdimas ir atnauinimas“; „prijimímás nuog Diewá Tewá / draugiben Sunaus jo mielőjá / o tay per Dwáfiá ſwentá“ – „ira priemimas musu per Diewą Tewą draugistesp Sunaus sawo mielojo“; „ko irá žimeá / iſreyſkimu / ir peáčzietim / wánduo“ – „o znoku ir peczetim to wisso ira wanduo“. Regis, į XVII a. *PP* nebebuvo atsižvelgta, nors palyginus su XIX a. lenkišku prototipu matyti, kad *PP* (ne *TK*) yra artimesnis lenkiškajam šaltiniui, plg.: „Jest omycie odrodzenia i odnowienia“; „przyjęcie od Boga Ojca w społeczność Syna jego miłego; a to prez Ducha świętego: czego jest znakem, swiactwem, i pieczęcią, woda chrztowa“ (*KM* 12)⁴².

Ar šis *TK* intarpas buvo naujas, laisvesnis Močiulskio vertimas, ar paveldėtas iš ankstesniųjų laikų (plg. *TK* aliatyvą *draugistesp* 8, nors jis čia ir nelabai tinka⁴³), nėra aišku. Įmanoma, kad šie klausimai buvo jau Cerausko turėtame (paveldėtame) rankraštiname katekizme, tik jie buvo neįtraukti per neapsižiūrėjimą.

Taigi XIX a. antroje pusėje reformatų tikėjimo išpažinėjams neklauvo tai, kad *SK* savo svarbiausių tikėjimo tekstų eiliškumu skyrėsi nuo panašių lenkiškų ar ankstesnių lietuviškų katekizmų, kad kitokia buvo ir jo įvadinė dalis. Naujame leidime buvo tik šiek tiek papildyta dalis apie Krikšto sakramentą. XIX a. reformatų katekizmas vaikams beveik nekito. Imtis esminių taisymų kunigai neplanavo galbūt ir dėl to, kad jų akys krypo į svarbiausią reformatų tekstą – Heidelbergo katekizmą, kurio vertimas pasirodė apie 1895-uosius⁴⁴.

40 Biržiška 1990, 430; Prašmantaitė 2003, 192; Lukšienė 1970, 100.

41 Dažniausiai koreguota rašyba: uždėtos trūkstamos nosinės, diakritikas ant <z> (= [ž]), pasitaikiusiose *Chryst*- 'Kristus' formose <y> keista <i>; atitaisytos tarminės rytietiškos formos – su *o* vietoj *a*, viena kart ir su *y* instr. sg. vietoj Kėdainių krašto *e*. Pakoreguoti keli rengėjui neaiškūs žodžiai, formos.

42 Plg. ir pavyzdžius iš atsakymo į kitą katekizmo klausimą: „Pan nasz Jesus Chrystus,

jako o tém świadczy Mateusz S. w ostatnim rozdziale, mówiąc“ *KM* 12 ~ „Ponás mufu Iezus Chriřtus / kayp ápe t[ay] ludjia Mátheuſás ſwentás / pákuciaufia[me] páguldime / biłodams“ *PP* 14 ir „Ponas musu Iezus Kristus – prie paciam sawo dangunžen gimuj’ kałbejo Mokitiniump sawo“ *TK* 8.

43 Plg. *w społeczność Syna* (*KM* 12).

44 *Heidelbergskas katekizmas sustatitas nuę mokititu bažnycios wyru Z. Ursyno ir K. Olewiano*, [Mintauja: J. F. Stefenhagens], 1857 [kontrafaktinis leidimas: apie 1895].

7. IŠVADOS. XIX a. pradžioje (tikėtina, ir XVIII a.) lietuviškoje kalvinistų raštijoje imta labiau nei iki tol paisyti adresato poreikių – išdrįsta labiau nukrypti nuo lenkiškosios tradicijos, neberengta vien tik labai artimai su lenkišku šaltiniu susijusių vertimų. Tai liudija *Seano Katechizmo* tyrimo rezultatai.

1. Kalvinistų veikalas *Seanas Katechizmas* (1803), kurį spaudai parengė Mykolas Cerauskas, nėra vienalytis. Čia esančios Biblijos citatos, giesmės ir maldos (išskyrus vieną) su minimaliomis pataisomis perimtos iš 1680 metų katekizmo-elementoriaus *Pradžios pamokslas* (iš jo perimta ir abėcėlė bei skiemenavimo pavyzdžiai, skaičiai). *SK* pratarmę ir vieną maldą („Małda Rita untra“ *SK* 29t.) parengė pats Cerauskas, tai liudija su kitu jo veikalu, *Kozonis padekawonies*, sutampančios tekstų rašybos, kalbos ypatybės.

2. Pagrindinis tekstas, katekizmas (t. y. tikėjimo tiesų mokymas) – šiek tiek kitokios rašybos, kalbos ir turinio nei *PP* bei Cerausko parengti tekstai. Tad jo rengėjas nebuvo Cerauskas. Tačiau panašiai kaip ir Cerauskas, anoniminis rengėjas buvo iš rytų aukštaičių (veikiausiai panevėžiškių) ploto (tai rodo dalis fonetikos bruožų, tarp jų ir redukuotos veiksmožodžių formos), tik labiau iš į vakarus nutolusios šnektos (tai atspindi kai kurie nosinių refleksai). Kitaip nei Cerauskas, jis sugebėjo geriau įveikti gimtosios šnektos ypatumus ir laikytis vidurinio varianto normų (tiesa, tikslesnė rašybos tradicija, <ea> rašymas ir kita, nebuvo perimta).

3. Labai tikėtina, kad XVIII a. buvo parengta smarkiai perdirbta rankraštinė katekizmo-elementoriaus versija, nutolstanti nuo ligtolinių lietuviškų ir lenkiškų kalvinistų katekizmų tikėjimo teiginių išdėstymo („Kas tu esi?“ tipo katekizmų tvarkos). Ji buvo dar labiau nei *PP* supaprastinta, pritaikyta vaikų mokymui. Pagrindiniai tikėjimo tekstai – Viešpaties malda, Tikėjimo išpažinimas, Dekalogas, sakramentų apibūdinimas – nuo XVII a. variantų nutolo labai nedaug, tačiau skyrėsi jų pristatymo eiliškumas bei įvadinė katekizmo dalis. Šio rankraščio rengėjas veikiausiai buvo kalvinistų kunigas, dirbęs parapinėje mokykloje. Ar tuo metu galėjo būti parengta ir daugiau katekizmo variantų, nustatyti trūksta duomenų.

4. Nepaisant struktūros neįprastumo, skyrimosi nuo „Kas tu esi?“ tipo katekizmų, rankraštinis katekizmas buvo įtrauktas į XIX a. pradžios *SK* veikalą ir su nedideliu papildymu bei kitais *SK* esamais tekstais pakartotas XIX a. septintame dešimtmetyje *Trumpo Katechizmo* pavadinimu.

Literatūra:

- BIRŽIŠKA, VACLOVAS, 1990: *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2. XVIII–XIX amžiai*, Vilnius: Sietynas.
- JAKULIS, ANTANAS, 1971: „1680 m. katekizmas ir 'Knyga nobažnystės'“, *Baltistica* 7(1), 87–99.
- Kanc – KANCYONOŁAS *tey eaft'*: KNIGOS PSOLMU Ir GIESMIU Dwajfjsku [...] *O dabar iŝ nauia fu Priedu nekuriu GIESMIU IR MAŁDU peardrukawotos*. Karalaučiuja Prufu, Iŝfpaufotos pas Karaliŝka Knyg=Drukoru G. L. Hartungu, Meatu Pona MDCCLXXXI.
- KM – *Katechizm mnieyszy z Sumulą o ŝwiętey wieczerzy Pańskiey: także sto krótkich sentencyi z Pisma ŝwiętego, o Wiersze y Pobożności zebranych y przytączonych, z modlitewkami y piosnkami małym dziatkom służącemi*. W Królewcu Pruskim drukował G. L. Hartung, 1778; LMAVB: XVIII/1514.

- KN¹ – *Knyga nobažnystės krikščioniškos. 1653*, faksimilinis leidimas, parengė Dainora Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- KN² – *KNIGA Nobažnyftes Krikščionifzkos /Ant gárbos Diewuų TRAYCEY Szwentoy Wienatijam: Ant wartoimá Bážničioms dides Kunigiftes Lietuwos išduotá. O dabar antra karta perdrukawota / Supriedu / nekuriu giefmiu / Ewangeliu ant pomietkos Szwentuju Diewa / teypag Supriedu neku-riu maľdu. KIEDAYNISE, DRUKAWOIA, JOACHIMAS JURGIS RHETAS, Meatu Poná, 1653 [kontrafakcinis leidimas: Karaliaučius, 1684?]* (www.epaveldas.lt).
- KN^{G1} – pirmoji KN¹ knyga, giedamųjų tekstų rinkinys, be antraštinio lapo. (Internetinis leidinys: Steponas Jaugelis Telega, *Psolmai Dovydo*, 1653, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2007–2008; www.lki.lt/seniejirastai/).
- KN^{G2} – pirmoji KN² knyga, giedamųjų tekstų rinkinys, be antraštinio lapo.
- KNM¹ – *MALDOS KRIKSCIONISZKOS, Wifokiam meatuy ir reykalams bendriems prigulinčios [...]* KIEDAYNISE, SPAUDE, JOCHIMAS JURGIS RHETAS, Meatu Poná, 1653 (trečioji KN¹ knyga; internetinis leidinys: Samuelis Minvydas, Jonas Božymovskis, *Maldos krikščioniškos*, 1653, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2007–2008; www.lki.lt/seniejirastai/).
- KNM² – *MALDOS KRIKSCIONISZKOS, Wifokiam meatuy ir reykalams bendriems prigulinčios [...]* KIEDAYNISE, SPAUDE, JOCHIMAS JURGIS RHETAS, Meatu Poná, 1653 (trečioji KN² knyga; kontrafakcinis leidimas: Karaliaučius, 1684?).
- KORZO, MARGARITA, 2007: „W sprawie jednego z XVI-wiecznych katechizmów kalwińskich w Rzeczpospolitej“, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 51, 177–198.
- KORZO, MARGARITA, 2011: „Przyczynek do roli druków bazylejskich w XVI-wiecznym piśmiennictwie ewangelickim Wielkiego Księstwa Litewskiego“, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce* 55, 7–26.
- KORZO, MARGARITA, 2013: „‘Spis tento Otázek trojich’ Łukasza z Pragi: przyczynek do historii katechizmów braci czeskich i ich roli w piśmiennictwie polskim (XVI wiek–pierwsza połowa XVII stulecia)“, *Res Historica* 36, 103–143.
- KP – [Mykolas Cerauskas,] *Kozonis padekawonies po Ataiemimuy warpu, d. 2. Mar. 1802, ape Giaradeifles Diewa mums paroditas ifz Pfolma 118, eytat. 1. per Kunigą Mikolą Cerauską, Koznodiei pirmą tureta, del Surinkima fawa ing druką paduota*. Drukawoia Nitauio i Meatu 1803.
- LKA 2 – *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, ats. red. Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1982.
- LKTCh – *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sud. Rima Bacevičiūtė [ir kt.], Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
- LUKŠAITĖ, INGĖ, 1970: *Lietuvių kalba reformaciniame judėjime XVII a. Acta historica Lituanica* 5, Vilnius: Mintis.
- LUKŠAITĖ, INGĖ, 2003: „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*, sud. Arthur Hermann, Vilnius: Baltos lankos, 19–160.
- LUKŠIENĖ, MEILĖ, 1970: *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas: Šviesa.
- LUKŠIENĖ, MEILĖ, 1983: „Lietuvių kalba mokykloje XVIII amžiuje“, *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, Vilnius: Mokslas, 81–83.
- PK – [Merkelis Petkevičius,] *Polski 3 Litewskim Katechifm Albo Krotkie w iedno mieyfce zebranie [...] Nakładem Iego Mści Páná Málcherá Pietkiewiczą / Pifarzâ Žiemfciiego Wileńskiego. W Wilnie / Drukował Stánisław Wierzejfki / Roku 1598*. (Fotografuotinis leidimas: 1589 metų

- Merkelio Petkevičiaus *Katekizmas*, [parengė Juozas Balčikonis, Konstantinas Jablonskis,] Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys Nr. 506, 1939).
- POCIŪTĖ, DAINORA, 1995: *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės*, Vilnius: Pradai.
- POCIŪTĖ, DAINORA, 2001: „Ceraskis“, *Lietuvių literatūros istorija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 90.
- POCIŪTĖ, DAINORA, 2004: „Lietuviškosios bažnyčios knyga“, *Knyga nobažnystės krikščioniškos. 1653*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, XIII–LXV.
- POCIŪTĖ, DAINORA, 2007: „The Reformed Catechisms in the Grand Duchy of Lithuania in the 16–17th Centuries and the Concept of the Eucharist“, *Heinrich Bullinger: Life – Thought – Influence*, hrsg. von Emidio Campi, Peter Opitz 1, Zürich: Theologischer Verlag, 881–890.
- POCIŪTĖ, DAINORA, 2008: *Maištininkų katedros. Ankstyvoji reformacija ir lietuvių–italų evangelikų ryšiai*, Vilnius: Versus aureus.
- POCIŪTĖ, DAINORA, 2017: *Nematomos tikrovės šviesa. Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- PP – PRADZIA PAMOKSLA *Del Mažu Weykialu. Idant Mokitus pažint / žimes rašta / fudeima / ir fkeytima / cionayg ira pridotas. KATECHIZMAS MAZIASNIS [...]* Karalauciuy / Drukawoia REISNERA TEWAYNIEY. MEATU M. DC. LXXX. (Internetinis leidinys: *Pradžia pamoksla*, 1680, perrašą ir žodžių formų konkordancijas parengė Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, 2005; www.lki.lt/seniejirastai/)
- PRAŠMANTAITĖ, ALDONA, 2003: „Lietuvos evangelikų bažnyčių istorijos bruožai XIX a.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios. Istorijos metmenys*, sud. Arthur Hermann, Vilnius: Baltos lankos, 163–230.
- SK – [Mykolas Cerauskas,] *Seanas Katechizmas arba pamokšley Weikialams, ape Wierą fzwintą Krikszczonizką su pasakimeis, ifz Rafzta Szwinta giesmems ir maldoms su fkeycium Bažniczos, didesniu ir mažesniu, del naudos Surinkima Lietuwifzka. Drukawotas ifz nauia, už pazwalenies Synoda. Kafztu Parapios*. Nitauioy, meatu 1803.
- TK – TRUMPAS KATECHIZMAS *arba Pamokšley ape wierą szwentą Krikszczonizką su pasakimeis pagal Raczta szwenta, del tikros naudos ir iszganima žmoniu, apreykszti. Drukawatas isz nauja už pazwalenies Synoda*. NITOJOY, iszspauostas pas Knig.-Drukoru J. F. Steffenhagena. Metuose Pona MDCCCLXI.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1988: *Lietuvių kalbos istorija 3. Senųjų raštų kalba*, Vilnius: Mokslas.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1990: *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas.

Birutė Kabašinskaitė

CHANGES IN CATECHISM IN LITHUANIAN CALVINIST WRITING OF THE 18TH CENTURY AND THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

Summary

At the beginning of the 19th century (probably, also in the 18th century), in Calvinist writing greater attention started to be paid to the needs of the addressee – they dared to deviate more from the Polish tradition, and translations solely very closely

related to the Polish source were no longer prepared. This is demonstrated by the results of the studies of *Seanas Katechizmas* (hereinafter referred to as *SK*).

1. The Calvinist work *Seanas Katechizmas* (1803), which was prepared for the press by Mykolas Cerauskas, is not homogeneous. The quotes from the Bible, hymns and prayers (except one), with minimal amendments, were taken from the catechism and primer *Pradžios pamokslas* (hereinafter referred to as *PP*) of 1680, from which the alphabet and examples of syllables as well as numbers were also taken. *SK*'s foreword and one prayer ("Mažda Rita untra" *SK* 29–30) were prepared by Mykolas Cerauskas himself, which is evidenced by his other work, *Kozonis padekatwonies*, coinciding features of spelling and language of the texts.

2. The main text, catechism (i.e. teaching the truths of faith), is of a slightly different spelling, language, and content than the texts of *PP* and those prepared by Cerauskas. Therefore, it was not prepared by Cerauskas. However, similarly to Cerauskas, the anonymous author was from the area of eastern Aukštaičiai (probably, Panevėžys) area (as demonstrated by part of the phonetic features, including reduced verb forms), but from a dialect that is rather farther to the west (this is reflected by some of the nasal reflexes). Unlike Cerauskas, the author managed to better overcome the peculiarities of his native dialect and to adhere to the norms of the middle variant (however, it is also true that more accurate spelling tradition, <ea> writing and other, were not taken over).

3. It is highly likely that in the 18th century, a significantly revised manuscript version of the catechism and primer was prepared. It departed from previously existing Lithuanian and Polish Calvinist catechisms ("Who are you?" type of catechism order). It was simplified even more than *PP* and was adapted to teach children. The main texts of faith – the Lord's Prayer, the Confession of Faith, the Decalogue, and the description of the sacraments – departed from the versions of the 17th century very little but their order of presentation and the introductory part of the catechism were different. The author of this manuscript was probably a Calvinist priest who worked in a parish school. There is a lack of data to determine whether more catechism versions were developed at that time.

4. Despite its unusual structure, its difference from the catechisms of the "Who are you?" type, the manuscript catechism was included in the *SK* work of the early 19th century and, with a minor addition and other existing *SK* texts, was replicated under the title of *the Shorter Catechism* (*Trumpas Katechizmas*) in 1860s.

BIRUTĖ KABAŠINSKAITĖ
Baltistikos katedra
Baltijos kalbų ir kultūrų institutas
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
el. p.: birute.kabasinskaite@flf.vu.lt

Gauta 2019 m. liepos 13 d.

ARCHIVUM

Lithuanicum 21, 2019

Leidžiamas kartą per metus / Annual

DAILININKAS

Alfonsas Žvilius

MAKETUOTOJAI

Nijolė Juozapaitienė

Saulius Juozapaitis

REDAKTORĖS

Irena Štikonaitė

Jūratė Sviackevičienė

KOREKTORĖ

Aldona Kaluinienė

Lietuvos
mokslo
taryba

ARCHIVUM *Lithuanicum*

21 tomo (2019) leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA pagal Valstybinę

lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024

metų programą (projekto finansavimo

sutartis Nr. S-LIP-19-12)

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

ARCHIVUM *Lithuanicum*

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

www.istorija.lt/journals/archivum-lithuanicum/

Tel. (+370 5) 261 44 36

SPAUSTUVĖ / PRINTER

UAB Petro ofsetas

Naujoji Riononių g. 25C, LT-03153 Vilnius, Lietuva

Tel. (+370 5) 273 33 47

2019 12 03

Tiražas 250 egz.